

## KÖNYVEK

*Erdei Itala*

### ALINA MUNGIU-PIPPIDI: TRANSILVANIA SUBIECTIVA

(Szubjektív Erdély. Bukarest: Humanitas Kiadó, 1999)

A nacionalizmus és az interetnikus viszonyok tárgyalása az elmúlt időszakban a tudományos diskurzus állandó témájává vált. Nem csupán nyugat-európai vagy amerikai, de kelet-európai viszonylatban is számos antropológus, szociológus, szociálpszichológus, történész és politológus foglalkozott a területtel. Mindegyikük más-más szempontokból kiindulva próbálta feltárni és kezelni a problémát, hiszen az elmúlt években szinte minden régióban megnőtt a mértéke az intoleranciának és a másság el nem fogadásának. Riasztó példát jelentett a volt Jugoszláviában kialakult helyzet, melynek következményeként a tudományos szféra egyre nagyobb érdeklődéssel fordult e szakterület felé. Ennek eredményeként nem csupán leíró vagy magyarázó jellegű tanulmányok jelentek meg, hanem gyakorlati tanácsokkal és lehetséges megoldási javaslatokkal is próbálkoztak.

Az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó közép-kelet-európai országok közül Romániában létezik az egyik legtöbbet vitatott és tárgyalt etnikai probléma. 1990 után felerősödtek a nacionalista tendenciák Erdélyben, és egyre kiélezettebbé vált a román és magyar etnikum viszonya. A probléma természetének megismerésével és jellegével egyre többen foglalkoztak az elmúlt években, sajnos azonban túlnyomórészt történeti és elméleti szempontokból vizsgálták azt. Kevés empirikus kutatás született és még kevesebb olyan publikáció, amely vizsgálati adatokra támaszkodott. Ezért is jelentős Mungiu-Pippidi könyve, mely több szintű empirikus elemzését kísérli meg a témának mind a román, mind a magyar szempontot figyelembe véve.

Annak ellenére, hogy a magyar probléma veszített hevesességéből – bizonyos tényeknek köszönhetően: mint például az 1996-os magyar–román egyezmény, a poszt-kommunista nacionalista pártok ideiglenes kimaradása a kormányból és az RMDSZ részvétele a koalícióban – Mungiu-Pippidi szerint nincs rendezve és véglegesen nem is lehet megoldani csupán esetleges módszerekkel. A szerző célja, hogy hozzájáruljon ezek kidolgozásához.

*„...nem keresem Erdélyről az objektív igazságot, hanem a hiedelmeknek, attitűdöknek és kollektív viselkedésmódoknak a kapcsolatát és szintézisét vizsgálom, amelyek bár szubjektívek, mégis egy erősebb valóságban képződnek, és végtermékeit illetően objektívebbek mint a történelmi vagy demográfiai tények, amikor egy többé vagy kevésbé harmonikus etnikai együttélés alapjául szolgálnak”.*

A könyv megírásakor a szerző saját kutatási eredményein kívül mások által készített elemzések és adatok másodelemzésére is támaszkodik. Több módszert is

felhasznált: fókuszcsoportokat, interjúkat készített magyar és román közvélemény-formáló személyiségekkel; saját kérdőíves kutatásán kívül az IMAS<sup>1</sup> által 1996-ban és a CCRIT<sup>2</sup> által 1998-ban készített kérdőíves kutatás eredményeit is feldolgozta, valamint számos romániai magyar és román folyóirat és újság tartalomelemzését végezte el.

A bevezetőn kívül a könyv szerkezetileg 7 fejezetből áll. Tartalmi szempontból a fejezetek különálló részekként is értelmezhetők, mivel különböző szempontokból közelítik meg a nacionalizmus kérdését és a két nemzetiség viszonyát napjaink Romániájában.

Kiindulópontként a kurrens elméletek áttekintésén túl a magyar és román nacionalizmus természetét elemzi a szerző történelmi szempontokat is figyelembe véve. A történelmi Magyarországon a magyar nacionalizmus volt az egyedüli, amely arisztokratikus típusú volt, a kisebbségek (románok, szlovákok, horvátok) mind egyfajta kombinációját hozták létre az állami és népi nacionalizmusnak, amely kedvezett a parasztpártok sikereinek a két világháború közötti korszakban.

A XX. századi magyar nacionalizmus lényegét tekintve revizionista volt, hiszen arra támaszkodott, hogy számára a trianoni döntés elfogadhatatlan. Annak ellenére, hogy a kommunizmus nagymértékben lerombolta a magyar revizionizmust, az anti-kommunista politikusok retorikájában 1989-et követően újra megtalálhatók visszhangjai, például Antall József és Orbán Viktor kijelentéseiben. A minden magyar nemzetiségű egyén kisebbségi jogainak védelmezőjeként fellépő, valamint az önkormányzat és önkormányzás jogainak kiharcolását „zászlajára” tűző politika a század eleji revizionista nacionalizmus egy liberálisabb formájaként értelmezhető. A szerző szerint mégis hatalmas változás tapasztalható a magyar nacionalizmusban, amely elsősorban az I. világháború után elszenvedett lényeges történelmi változásoknak köszönhető. Az abszurd álmokról áttértek annak kidolgozására, hogy önkormányzó magyar kisebbségek hálózatát hozzák létre a környező országokban. Így sikerülne legnagyobb mértékben egyesíteni az összes magyart anélkül, hogy a helyi megállapodást felrúgnák vagy a határokat módosítanák.

A román nacionalizmus sokkal többet változott idővel, de nem jó irányba. Nagy Románia létrehozása után az államnacionalizmus célja a nemzetalkotás volt, és az, hogy integrálja azokat a románokat, akik addig egy másik országban, más politikai tradíciók között éltek. A politika azonban hibásan lépett akkor, amikor az erdélyi és baszaráb románokat mint másodrendű állampolgárokat kezelte, a kisebbségeknek pedig nem adta meg a megígért jogok egészét. A román államnacionalizmus a nyugati típusú polgári-liberális nacionalizmushoz állt közel abban a vonatkozásban, hogy a politikai és társadalmi intézmények visszaszerzésére koncentrált, de ezt a problémát az állam egyetlen generáció alatt próbálta megoldani. Ez a típusú államnacionalizmus a kommunisták hatalomra kerülésével pedig teljesen eltűnt.

<sup>1</sup> Az IMAS bukaresti székhelyű intézet, az ország egyik legnagyobb közvélemény-kutató intézete. Az elemzéshez felhasznált kutatás 1996-ban készült „Interetnikus viszonyok Romániában” címmel.

<sup>2</sup> A CCRIT (Centru pentru Relatii Interetnice, Interetnikus Viszonyokat Kutató Központ), a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem keretében működik. Az elemzéshez felhasznált kutatás 1998-ban készült „Magyarok és románok a posztkommunista átmenetben – mentális képek és interetnikus viszonyok Erdélyben” címmel.

Mungiu-Pippidi a kommunizmus hatásait elemezve arra a meglepő eredményre jutott, hogy a román parasztok kollektív memóriája csak az ötvenes évek elejéig terjed. Korábbi időszakról nincsenek emlékeik, és a sztálini korszak a túlélők szemében mint valami aranykorszak maradt meg. Ennek azért van nagy jelentősége, mert egy olyan nemzet nacionalizmusáról kell beszélnünk, amely nagyon fiatal volt, és melynek nagy részét a paraszti társadalom alkotta. Ceausescu ezt a helyzetet használta fel hatalomra kerülése után, amikor egy olyan ideológiát közvetített a nép felé, amelyet utólag nemzeti kommunizmusnak lehetne talán nevezni. Ebben egy nagyon leegyszerűsített és misztifikált múltat közvetített a népnek. Az 1968-as prágai történelem után egy etnikai színezetű nacionalizmus terjedt el, amelyben a román nép úgy volt bemutatva, mint egy keresztény latin nemzet, amely megállította a törökök áradatát, ellenállt a magyar nacionalizmust, és amely az európai civilizáció egyetlen szigete volt a barbárok között. Ezt az ideológiát minden eszközzel terjesztették, és végül a társadalom legnagyobb része elfogadta. Mungiu-Pippidi szerint ez a típusú nacionalizmus él napjainkban is tovább, és nem a régi, amiről Verdery beszél.

Amíg a magyar nacionalizmus lényegét tekintve ugyanaz maradt, a román nacionalizmus eszméje teljes egészében megváltozott és egy merőben új változat terjedt el. Ez az új ideológia alakította át Erdély szerepét a nemzeti elméletben (mint a dákorómai nemzet bölcsője). Ettől kezdődően Erdély nem csupán az elmélet egyik fontos része, hanem annak *központi* tényezőjévé vált. Ez a magyarázata az Erdéllyel kapcsolatos heves és agresszív nacionalizmusnak, és ez magyarázza azt is, hogy miért nem volt intenzívebb érdeklődés Moldova irányába akkor, amikor reális esély lett volna az egyesülésre.

Mungiu-Pippidi a nacionalizmus megnyilvánulásainak több szempontú elemzését kísérli meg a társadalom és a közvéleményt formáló elitek szintjén. Vizsgálatának részét képezi az etnikai identitás és sztereotípiák leírása és interpretálása az erdélyi román és magyar etnikum körében empirikus adatok alapján; a történelmet a nacionalista viselkedésmód alapjának tekintve vizsgálja ennek társadalmi reprezentációit; az interetnikus együttélés társadalmi reprezentációit kutatja sajtóelemzésekkel és fókuszcsoporthoz felhasználásával. Fontos hozzájárulása a téma eddigi vizsgálataihoz, hogy nem csupán a társadalom szintjén próbálja megragadni a problémát, hanem elemzése tárgyának tekinti a magyar és román elitek nacionalizmusának különbözőségeit is.

A Mungiu-Pippidi által felvetett egyik kutatási probléma annak vizsgálata, hogy az erdélyi lakosság (az együtt élő nemzetiségek közösen) alkothat-e egy „*in-group*”-ot, szembeállva az Erdélyen kívül élő magyar és román populációval. Ennek a felvetésnek aktualitása Koszovó kapcsán nagy jelentőséget kapott, hiszen fennállása esetén fontos érvet jelentene Románia regionális szempontok szerinti adminisztratív átrendezéséhez.

Kiinduló *hipotézise* szerint *a nemzeti identitás dominánsabb mint a regionális*. Annak ellenére, hogy az egymás mellett élésből fakadóan sok közös elem létezik, mégsem alakult ki egy erős regionális identitás. Szerinte csak igen gyenge regionális identitásról lehet beszélni az Erdélyi lakosság körében. Kutatási eredményei alátámasztották hipotézisét: bár *Erdély* egységet alkot abból a szempontból, hogy ugyanazok a problémák és gondok foglalkoztatják az itt együtt élő magyarokat és románokat.

nokat, *mégis szerves részét alkotja a mai román társadalomnak*. A két kultúra, nemzetiségi csoport egymástól teljes mértékben különböző identitást fogalmaz meg: az erdélyi románok nagyobb mértékben azonosítják magukat a Románia többi területén élő román nemzetiségűekkel, a magyarok pedig egy, az „általában vett magyartól” különböző, különálló erdélyi magyar identitást vázolnak fel. Az erdélyi magyar közösség határozottan vallja magyar identitását, de nagy többsége Romániát tekinti hazájának (64,9%). A szűken vett Erdélyt csupán a magyarok 35,1% és a románok 10% tekinti hazájának.

A román–magyar viszonyban az egyik legtöbbet vitatott kérdés a történelem. Történelem nélkül nem lehetne meghatározni a nacionalizmust. Az erről szóló reflexiók táplálják a nemzeti identitást és a büszkeséget, a többi nemzetiségi csoporttal szembeni attitűdöket és a szolidaritást. Ebben kevés szerepet játszik az, hogy egy kitalált vagy valós történelemről van-e szó. A lényeges, hogy létezzen egy olyan történelem, amely a pozitív társadalmi identitás részét képezi.

Mungiu-Pippidi szerint a történelem adott verziójának megvédése egy racionális viselkedésmód, mivel ez által az emberek saját magukat, identitásuk lényegét védik. A legtöbb esetben a történelem és nemzeti identitás elválaszthatatlan. Nem meglepő, hogy egy olyan sokat vitatott régió esetében, mint Erdély, ugyanannak a történelemnek több verziója is létezik. Ami problémát okoz, állítja Mungiu-Pippidi Seton és Watson nyomán, hogy az Erdélyről alkotott elméletek mindkét történetírásban a nemzetfejlődés elméletének alapkövét jelentik. Ehhez még hozzáadódik Románia esetében, hogy *a román nemzeti történelem alárendelődik a nemzeti egység megalakítása elvének*.

A szerző nem valamelyik verzió igazságát próbálja alátámasztani, hanem azt vizsgálja, hogy milyen reprezentációk élnek a saját és a másik nemzetiség történelemverziójáról a két etnikum tudatában, hiszen ezek a nacionalista viselkedésmód alapjait képezik. Több történelmi korszakra vonatkozóan vizsgálja meg a kialakult reprezentációkat, és mindegyik esetében párhuzamos, egymásnak ellentmondó verziókat talál. Mindkét etnikum másképp éli meg a különböző történelmi korszakokat, más-más jelentőséget tulajdonítva az eseményeknek. Mindkét fél hatalmas jelentőséget tulajdonított az elsődlegességnek, mivel ezzel támasztják alá jogaikat és egymással szembeni követeléseiket.

A magyarok részéről speciális felsőbbrendűségi érzés és magabiztosság nyilvánul meg, és ezzel párhuzamosan egyfajta szánakozás a románok felé, amiért ők nem ismerik saját történelmüket. Azonban a magyarok nem érzik magukat érintve a románok tudatlansága miatt. A románok között nagyon elterjedt az Erdélyt elfoglaló hun invázió sztereotip képe, számukra a magyarok voltak az „idegenek” akik betegségeket és szerencsétlenségeket hoztak.

A különböző történelmi korokat és a történelmet értelmezve a nemzetiségek tulajdonképpen az egymásról alkotott sztereotípiákat is közvetítik. Mungiu-Pippidi szerint a román és magyar történelem mai megfogalmazása és bemutatási módja csakis kölcsönös frusztrációk és ellenséges érzületek forrása lehet. Szerinte nem különböző történelemverziókat kell alkotni, amelyek csakis hamisak lehetnek, hanem a román–magyar kapcsolatokat kell *kezeln*i. Egy olyan verzió megírása, amelyet mindkét fél elfogad, lehetetlen a mai szituációban. Mungiu-Pippidi a probléma feloldását úgy látja lehetségesnek, hogy a vitatott részek esetében mindkét elmélet

legyen bemutatva, ez hozzászoktatja a gyerekeket a bilaterális gondolkodásmódhoz. Amíg ez nem történik meg, a tanárok csak a konfliktus történelmi igazolását végzik el, és ezáltal a következő generációkba is beletáplálják a konfliktusokat előidéző sztereotípiákat.

A romániai etnikumközi viszony elemzésének eddigi eredményeihez Mungiu-Pippidi építő módon járul hozzá a magyar és román elit sajátosságainak és különbözőségeinek tárgyalásával. Az elitet elemezve főleg a politikai pártok és az egyház jellegzetességeivel és szerepével foglalkozik. Az *RMDSZ*-t jellemezve megállapítja, hogy bár különböző politikai irányzatok léteznek a szervezeten belül, a választók érdekvédelmi és nem politikai pártnak tekintik. A választók nem tudják behatárolni a szervezet politikai orientációját, a magyar közösség nem strukturálódik ideológiai-lag, mivel a politikai ideológiák helyét az *RMDSZ* közösségi követelése foglalják el, melyek elsősorban nemzetiségi, nem pedig politikai jellegűek.

Két domináns csoportosulást különböztet meg az *RMDSZ*-en belül, egy mérsékeltet és egy radikálisat. *Mérsékeltnek* nevezi azokat a vezetőket és ideológiákat, amelyek a közösség problémáit az európai kisebbségi jogokat szabályozó dokumentumok bevezetésével és alkalmazásával kívánják megoldani. Ez a csoportosulás a romániai magyarságot *kisebbségnek* tekinti, jogaik szerintük biztosíthatóak a törvénykezés megváltoztatásával és nem szükséges a politikai rendszer, állam jelenlegi struktúrájának átalakítása.

Mungiu-Pippidi *radikálisoknak* vagy nacionalistáknak azokat a vezetőket és ideológiákat nevezi, amelyek a romániai magyarokat különálló nemzetnek, társnemzetnek tekintik, és ezért szerintük a fennálló politikai rendszert át kell alakítani úgy, hogy vagy önálló régiót lehessen létrehozni vagy konföderációt. Nehéz megállapítani, hogy melyik csoport dominál a szervezeten belül. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az elmozdulás irányát elsősorban az fogja befolyásolni, hogy a román politikai elit képes lesz-e tárgyalni és megerősíteni a mérsékelt vezetők pozícióját a nacionalistákkal szemben.

A román politikai elit nacionalizmusát jellemezni nehezebb, mert sokszínűbb a választási paletta. Három irányzatot különböztet meg a román politikai osztályon belül: asszimilációt támogató nacionalista elit, etatista és konzervatív nacionalisták. Az első irányzat szerint (ide sorolja Funart, Vadim Tudort stb.) a magyarok tulajdonképpen románok. Felfogásukban az önmaga különbözőségének tudatában lévő, szervezett magyar kisebbség állandó bizonytalansági tényezőt jelent, eredendően (születéséből fakadóan) nem lojális a román államhoz, és ezért nem szabad megengedni neki az önszerveződés lehetőségét, hogy ne tudja veszélyeztetni a román államot. Ehhez még hozzáadódik a román politikatörténet egy paranoiás elmélete.

A román politikai osztály nagy részét azonban az etatista nacionalisták alkotják. Ők egy etatista típusú, mérsékelt és stabil nacionalizmust jelenítenek meg. Az etatista nacionalisták nem azonosítják feltétlenül az államot a többségi etnikummal, de koncepciójukban a vidéknek teljes mértékben alá kell rendelődnie a központnak, amely a domináns etnikum kultúráját fejezi ki. Víziójukban nem az állam működése a fontos, hanem az a szerepe, hogy ellenőrizze és fennhatósága alatt tartsa a társadalmat. A társadalom lehet pluralista a felfogásukban, de ez a pluralizmus nem alkotmányos.

Konzervatív nacionalisták elsősorban a történelmi pártok, az értelmiségiek és a görög-katolikusok idősebb tagjai körében találhatók. Ebben az ideológiában érték-ként jelenik meg a román keresztény identitás és a népi származás. Európai szinteken dicsőítik a román kultúra eredetiségét és értékét, és azt a meggyőződést vallják, hogy Románia egyféle „Franciaországgá” válhat. Hazafiaknak és a polgári nacionalizmus képviselőinek hiszik magukat. A konzervatív nacionalisták liberálisok lehetnek a magyar kisebbséggel szemben abban az esetben, ha az nem irányul a klasszikus magyar nacionalizmus felé, mely a román kultúrát lebecsüli, és a románokat képtelennek tartja egy semleges, egységes állam létrehozására. A konzervatív nacionalisták hisznek a „jó románságban”, amelyet mint európai sajátosságot próbálnak meghonosítani. Azonban ha ezt a velük együtt élő magyar nemzetiség sem fogadja el, írja a szerző, akkor mit lehet várni Európa többi részétől?

Mungiu-Pippidi az elit jellegzetességeinek elemzésével párhuzamosan az elit szerepének társadalmi szintű felfogására is kísérletet tesz. A hétköznapi emberek a konfliktusokért a felelősséget teljes egészében az elitre hárítják át. A magyarok, néhány kivételtől eltekintve, a konfliktus felelősségét teljes egészében a román nacionalistákra hárítják. A románok ezzel ellentétben felelősnek tartják mindazokat, akik nemzeti szinten részt vállaltak valamilyen formában a konfliktusban, legyenek magyarok vagy románok. Mindkét fél Emil Constantinscut tekintti annak a vezetőnek, aki a legtöbbet tett a feszültségek enyhítéséért. Bár mindkét fél az elitet okolja a nemzetkülönbségekért, mind a magyarok, mind a románok nagy többsége követné vezetőit egy esetleges konfliktus esetén, még abban az esetben is, ha egy semleges megfigyelő számára evidens lenne, hogy hibát követnek el.

Mungiu-Pippidi könyve nem csupán elméleti és empirikus szempontból próbálja áttekinteni a mai romániai etnikumközi konfliktus gócpontjait, hanem útmutatást is kíván nyújtani a gyakorlati politika számára. A könyv utolsó részében a szerző felvázol néhány lehetséges megoldási javaslatot. Az *RMDSZ-szel való közös kormányzás*, amely dicséretre méltó politikai tapasztalat volt ugyan, *önmagában nem jelent „modellt”, a kisebbségek problémájának megoldására.*

A könyv végkövetkeztetése, hogy *alapvető konfliktus létezik a magyarok és románok között*, amely Románia gazdasági és politikai helyzetének függvényében fog tovább fejlődni. A szituáció nem mondható túlzottan pozitívnak és előre jelezhető, hogy a gazdasági válság és populista nacionalizmus komoly problémákat okoz majd a jövőben. Ezért fontos a magyar probléma végleges megoldása, amíg a körülmények még erre megfelelőek: még létezik bizonyos mértékű kölcsönös szavahihetőség, a lakosság nyugodt és inkább a gazdasági problémákkal van elfoglalva, továbbá a nemzetközi légkör is semleges és biztató.

Amennyiben a jövőben egy nacionalista rezsim kerül hatalomra Bukarestben és egy jobboldali Budapesten, ez az RMDSZ-en belüli mérsékelt csoport tévesztését okozná. Ahhoz, hogy Erdélyben a románok és magyarok viszonya pozitívvá váljon, az Európai Unió által támogatott tiszta, törvényes modell kidolgozására és alkalmazására lenne szükség.

A szerző három lehetséges modellt vázol fel, amely megoldhatná a konfliktust:

1. *A hegemon uralom*: a kommunista államokat jellemezte. Nem lehetne békés úton bevezetni, de komoly krízishelyzetben lehetséges opciót jelenthet. Ezt a modellt abban az esetben tudja elképzelni a szerző, ha a jövőben olyan kormány kerülne

uralomra, amelyben a PRM<sup>3</sup> sokkal fontosabb szerepet játszana, mint 1995–96-ban, és amely élvezné a román katonai elit és a titkosszolgálatok támogatását.

2. *A konföderáció:* végigelemezve mindkét fél érveit, valamint a közvélemény-kutatások eredményeit, amelyekből kitűnik, hogy az erdélyi románok nagy része és a magyarok egy része is fenntartásokat fogalmazott meg egy különleges státusú, autonóm terület létrehozásával szemben, a szerző nem tartja gyakorlatilag megvalósíthatónak a modellt. Felhívja a figyelmet azokra a veszélyekre, amelyek egy konföderációs államon belül felmerülhetnek, Koszovót hozva fel példának. Annak ellenére, hogy ideális megoldásnak tűnhet, a gyakorlatban nem a román–magyar viszony megoldását jelentené, hanem tovább súlyosbítaná azt és krízishelyzetbe vezethetne.

3. *Konszenzuson alapuló modell:* a szerző a konföderáció egy alternatívájának tekinti, melynek lényege a hatalom megosztása. Ebben a modellben a kisebbségeknek közösségi autonómiájuk van a csak őket érintő kérdésekben, és vétőjoggal rendelkeznek, amennyiben számukra nem megfelelő megoldást ajánlanak fel nekik. Az országot koalíció kormányozza, amelyben a felosztott társadalom minden területe képviselteti magát, és ez a közhivatalnoki funkciókra is vonatkozik. Mungiu-Pippidi szerint az 1996-ban hatalomra jutott koalíció is e modell kezdeti stádiumaként értelmezhető: a különböző pártok között a közhivatalnoki és a kormányzati funkciókat, melyekből az RMDSZ is részesült. Hátránya, hogy a modell nem ismert a romániai politikai osztály szintjén, így nem kerültek megvitatásra előnyei és hátrányai.

A szerző a román–magyar konfliktus egyedüli lehetséges megoldását a hatalom megosztásán alapuló együttélésben, a kulturális autonómia megvalósulásában és egy új társadalmi kommunikációs forma kialakításában látja. A társadalmi kommunikációnak ez az új formája posztmodern kell legyen, mely a másik fél megismerésére és elfogadására törekszik. A konszenzuson alapuló modell előnye, hogy nem jelent területi elkülönülést, és így a román nacionalistákat kevésbé provokálja. Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson, szükség lenne a magyar és a kormányzó koalícióban részt vevő elit teljes elkötelezettségére. Jelenleg azonban ez nem tapasztalható.

Mungiu-Pippidi arra figyelmeztet, hogy a problémát nem részenként kell kezelni, hanem egy olyan globális modellt kell kidolgozni, amellyel mindkét fél egyetért. Amíg ez nem valósul meg, a nemzetiségi probléma a román politikai élet égető kérdése és a román demokrácia megerősödésének gátja marad.

<sup>3</sup> A Nagy Románia Pártot (PRM) a szerző az asszimilációt támogató elitként jellemzi.